

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ І ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГАРМОНІЯ»

Сидоренко Ю.І.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті досліджено теоретичні питання поняття «гармонія». Проаналізовано роботи вчених з цього питання у різних сферах науки та доведено інтегрованість даного поняття.

Ключові слова: гармонія, дисгармонія, підхід, взаємини, соціум.

Постановка проблеми. В наш час відбувається перехід людства до суб'єкт-суб'єктних відносин, який полягає в гармонізації взаємин всіх суб'єктів виховного процесу. Головна мета досліджень сучасної педагогіки – це виховання гармонійної особистості, адже гармонізація її відносин із суспільством сприяє розширенню можливостей до самореалізації. Лише гармонійна особистість, яка є насправді самоцінною, зможе розбудовувати як гармонійне суспільство, так і зміцнювати й гармонізувати особистісні взаємини у «державі в мініатюрі» – власній сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «гармонія» є предметом дослідження різних наук: філософії (О. Іванова, А. Зийосев, Т. Берсенева); естетики (Л. Левчук, Д. Кучерюк, В. Панченко); соціології та соціальної філософії (Л. Подвойська, О. Богатова); психології (М. Варій, С. Духновський, Даринська); педагогії (В. Ферштейн, Л. Пелипенко, В. Пастовий, Т. Кравченко, А. Ноур, М. Міщенко, О. Хромова, О. Кудрицька) та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є детальне вивчення окреслених підходів стосовно розуміння понять «гармонія», «гармонійний розвиток» тощо, а саме: філософсько-етичного, соціально-правового і психолого-педагогічного підходів.

Виклад основного матеріалу. Так, з точки зору філософії гармонія трактується як: а) фундаментальна категорія філософського характеру, найвищий ціннісний критерій будь чого; б) як установка культури, що орієнтує на осмислення світобудови (як в цілому так і його фрагментів) та людини, з позиції їх глибинної внутрішньої упорядкованості [1, с. 205]; 3) як поняття, яке включає в себе проблему співзвучності природи, суспільства та людини та передбачає взаємну відповідність, рівновагу, порядок, пропорційність різних предметів та явищ [2, с. 5].

Згідно філософського підходу, людина виступає активним перетворюючим началом природи і суспільства [3, с. 32]. Так, підтверджуючи цю думку, німецький філософ-ідеаліст Е. Кассирер трактує гармонію як результат динамічної рівноваги декількох полярних сил, а в процесі життя – балансування між двома полюсами: радістю, смутком, надією, відчаєм [4]. На думку Д. Д'юї, гармонії досягти важко, оскільки вона належить до сфери реальності, проте в цьому сенсі не є духовним чи ідеальним началом, а являє собою наявність цілого при якісній різниці його елементів на фоні цілісності, що їх об'єднує [5].

На значення гармонійності у розвитку особистості вказував ще український мандрівний філософ Г. Сковорода (1722-1794), який є одним з видатних представників етико-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітництва. Розглядаючи етичні питання, осердям яких були проблема людини, її природа, щастя, філософ розумів гармонійний роз-

виток у вихованні і розуму, і серця, причому йшлося не лише про збагачення розуму знаннями, а й про його зміцнення завдяки правильному розвитку мислительських здібностей.

Мета всього вчення Г. Сковороди полягала у тому, щоб навчити людей досягати гармонійного, щасливого життя. Розглядаючи філософію як «верховну науку», він був певний того, що вона дає змогу не лише відповісти на теоретичні питання: у чому суть добра, зла, щастя, – а й надати людині дороговказ стосовно того, як уникати зла, як досягти щастя. За переконанням філософа, людина може прийти до щастя лише через самопізнання, завдяки якому людина приходить до розуміння своїх природних здібностей і виконує «сродну» працю, яка приносить їй джерело радості й щастя [6].

Розглядаючи поняття «гармонія» у філософському трактуванні, варто звернути увагу на поняття «гармонійний розвиток особистості», оскільки лише гармонійна особистість, яка є самоцінною, здатна створювати гармонійне суспільство. Згідно з Енциклопедією освіти, «гармонійний розвиток особистості» визначається як співрозмірний (збалансований) розвиток розумових, фізичних і духовних сил людини, поєднання різних сторін і функцій її свідомості, поведінки та діяльності. О. Пруцакова, аналізуючи це поняття, зазначає, що дане поняття висвітлюється з різних сторін, а саме:

- у широкому розумінні гармонійний розвиток особистості характеризує результативність освіти й виховання, що виражається у поєднанні духовного і фізичного стану особистості, її розумового і емоційно-почуттєвого світу, єдності слова і діла;

- у вузькому розумінні – як збалансований розвиток біологічного й соціального у процесі формування особистості, завдяки чому гармонізуються стосунки особистості із суспільством, розширюються можливості особистості до самореалізації;

- у контексті розвитку відносин у системі особистість-природа-соціальне оточення як органічне поєднання ноосферного світогляду, ефективної виробничої діяльності на основі спеціальних знань і активної участі в суспільному житті [7, с. 124].

У контексті нашого дослідження нас більшою мірою цікавлять перші два підходи, оскільки гармонійні взаємини не можна розглядати поза взаєминами людини в соціумі і не врахувувати її біологічну сутність.

Отже, філософський підхід розглядає гармонію як внутрішню і зовнішню узгодженість людини, цілісність і сумісність змісту й форми, врівноваженість протилежностей, які їй властиві.

З позиції соціально-правового підходу гармонія розглядається як соціальний компроміс на основі суспільного договору та правової регуляції (Дж.Локк, Ш. Монтеск'є). Суб'єкт-об'єктна сутність феномена соціальної гармонії виражена у діалек-

тичному підході (І. Кант, Г. Гегель). І. Кант вбачав гармонію у людському суб'єкті, тому розумів її, перш за все, як узгодженість між розумом та почуттям [8]. Г. Гегель розробив розгорнутою теорію гармонії, підкреслюючи її динамічний характер у розвитку предмета, речі, явища та суспільства [9, с. 149].

Гармонія розглядалася вченими-утопістами як основа ідеального суспільства. А. Сен-Симон, Р. Оуен, Ш. Фурт'є, Т. Кампанелла, Т. Мор, зображуючи майбутнє ідеальне суспільство як «лад гармонії», вбачали у цьому задоволення духовних та матеріальних потреб, забезпечення миру та безпеки людини тощо. Стосовно цього російський філософ О. Іванова справедливо зазначає, що ідея гармонійного існування всіх соціальних класів і груп реалізується у відповідній системі управління і регуляції на основі демократичних принципів. І, навпаки, класова нерівність, розвиток капіталістичної економіки, протиріччя і конфлікти в соціальному житті обумовлюють дисгармонічні суспільні відносини [10, с. 17].

Дисгармонія та динаміка внутрішніх суспільних відносин знайшла вираження в роботах К. Маркса. Класова нерівність, розвиток капіталістичної економіки, протиріччя і конфлікти в соціальному житті обумовлюють дисгармонічні суспільні відносини.

У рамках соціологічного підходу важливим є розуміння гармонії французьким філософом, засновником школи позитивізму О. Контом (1798-1857). У гармонії суспільства О. Конт вбачав основну умову його стабільності, можливість нормального існування та розвитку в ньому кожного народу, окремої особистості. Обґрунтована ним урівноважено-інтеграційна модель зображає гармонію суспільства як гармонію між цілим та частинами соціальної системи, а також між самими частинами, в якості яких виступають духовна, політична, економічна, біологічна сторони життя суспільства; як найкраще поєднання інтересів різних особистостей та соціальних прошарків.

Отже, соціально-правовий підхід, розглядаючи соціальну гармонію, тяжіє до ідеалізму та акцентує на важливості демократичних принципів розвитку суспільства, що забезпечують стабільність існування та розвитку особистості.

Істотне значення у розумінні поняття «гармонія», «гармонійні взаємини» має звернення до психологічного підходу, представники якого (С. Максименко, В. Зайчук, В. Клименко, В. Соловієнко) трактують означене поняття як властивість створених людиною і природою речей, процесів, явищ тощо, властивість цілісностей, а не будь-яких матеріальних або духовних утворень і відображають дану цілісність з точки зору: а) міцності скріплення її елементів; б) узгодженості їх між собою; в) рівноваги і єдності протилежностей у цілісності тощо [11].

Сучасний український психолог М. Варій, розглядаючи поняття «гармонія», наголошує на викристанні у даному значенні різних понять: загальнонаукових (рівновага, цілісність, інтегрованість), природничих (адаптація, здоров'я), гуманітарних (благополуччя, соціальна зрілість, особистісна зрілість, душевна рівновага). На думку вченого, гармонія – це вищий рівень інтегрованості особистості порівняно зі стійкістю особистості, а стійкість – це вищий рівень інтегрованості особистості порівняно з адаптованістю. При цьому гармонію особистості неможливо обговорювати, якщо розглядати особистість у відриві від середовища, поза її зв'язками зі світом. Науковець тлумачить гармонію особистості як узгодженість і пропорційність основних аспектів буття

особистості: багатовимірною простору особистості, часу й енергії особистості (і потенційної, і реалізованої). Водночас зазначається, що пропорційність кількісних характеристик простору, часу й енергії особистості можна конкретизувати як пропорційність між обсягом простору особистості, швидкістю особистісного часу і рівнем енергії особистості.

Як переконуємось, дане визначення інтерпретує поняття «гармонія» з філософської точки зору, оскільки у ньому фігурують основні категорії філософії – простір, час та енергія. Разом з тим М. Варій підкреслює, що ці категорії варто розглядати в чотирьох основних аспектах буття особистості: фізичному (предметному), вітальному, соціальному, духовному, стверджуючи, що оскільки особистість є вищим інтегратором у людині, то одна з граней особистісної гармонії – узгодженість усіх аспектів її буття [12, с. 874].

Стверджуючи, що у суб'єктивному аспекті гармонія – це переживання благополуччя в різних його аспектах, М. Варій визначає кожен з видів благополуччя, а саме:

- духовне благополуччя – це відчуття причетності до духовної культури суспільства, усвідомлення можливості долучатися до багатств духовної культури. Для духовного благополуччя важливе просування в розумінні сутності й призначення людини, досить повне усвідомлення сенсу життя;

- соціальне благополуччя – це задоволеність особистості своїм соціальним статусом та актуальним станом суспільства, до якого особистість себе зараховує. Це також задоволеність міжособистісними зв'язками, статусом у мікросоціальному оточенні;

- вітальне (тілесне) благополуччя – гарне фізичне самопочуття, тілесний комфорт, відчуття здоров'я, що задовольняє індивіда, фізичний тонус [13, с. 875-876].

Отже, за такого підходу гармонія розглядається як рівновага між окремими опорами стійкості, узгодженість між ними, рівність їхньої значущості.

Вагомий внесок у розкриття сутності та механізмів розвитку гармонійної особистості здійснила Л. Божович, стверджуючи, що «гармонійність особистості з її внутрішнього психологічного боку передбачає високу узгодженість між свідомістю людини та його несвідомими психічними процесами. Така гармонія забезпечується суспільною моральною спрямованістю особистості, мотиваційні сили якої підкорені єдиному мотиву, який домінує і на свідомому, і на несвідомому рівні» [14, с. 269].

Л. Божович, розвиваючи думку Л. Виготського, простежує, що гармонізацію особистості не можна ототожнювати з розвитком багатосторонніх здібностей дитини, оскільки в цьому випадку вона зводиться лише до сукупності різних «сторін» особистості, у той час, коли гармонізація виступає їх «вищим синтезом» [15, с. 249].

Переконливими є думки Л. Божович стосовно того, що становлення гармонійного стану особистості потребує формування моральної мотивації, яка завдяки своїй афективній значущості для суб'єкта буде без насилля, без конфлікту перемагати небажані для неї прагнення, а, отже, центром виховання гармонійної особистості є формування моральних почуттів, оскільки саме вони забезпечують єдність свідомості і поведінки.

Як переконуємось, основний акцент у формуванні гармонійності особистості дослідниця робить на мотиваційній сфері дитини, вважаючи, що основою організації виховання гармонійної особистості має бути управління мотивами поведінки і діяльності дитини.

Цінним для нашого дослідження є наукове обґрунтування гармонії і дисгармонії міжособистісних взаємин російським психологом С. Духновським. За його переконанням, гармонія і дисгармонія міжособистісних взаємин суб'єктів міжособистісних взаємин навчального процесу зумовлена соціально-психологічною дистанцією у взаєминах між ними. С. Духновський зазначає, що «основу гармонії-дисгармонії міжособистісних взаємин суб'єктів навчального процесу складає їх розуміння один одного, довіра один до одного, чуттєвий тон, а також характер сумісної діяльності, як складові соціально-психологічної дистанції між ними» [16, с. 5].

Отже, згідно психологічного підходу гармонійність передбачає наявність фізичного і морального комфорту внаслідок наближення особистості до певного соціального ідеалу через самовдосконалення і максимальну самореалізацію власного потенціалу.

Узагальнюючи вище проаналізовані трактування, визначимо, як трактуються категорія «гармонія», поняття «гармонійні взаємини» з точки зору сучасних педагогів.

М. Палтишев під педагогічною гармонією розуміє всеосяжне правило дидактики, яке включає в себе різні її принципи та дозволяє створити гармонію в організації навчально-виховного процесу [17, с. 10]. З іншого боку, педагогічна гармонія – це закон педагогіки, який приводить у відповідність організацію освіти та цільові установки, що допомагають співвіднести зміст, форми, методи навчання, перетворюючи їх у виразні засоби педагогічного процесу, спрямовані на створення задоволення учнів від усвідомлення гармонії під час навчання та пізнання світу, що нас оточує [18, с. 11].

Різні аспекти гармонізації з точки зору педагогіки набули висвітлення в працях Н. Лебедевої, яка розглядає її як спеціальну перетворюючу діяльність, вектор руху до ідеалу гармонії – образу бажаного

майбутнього педагогічної системи. При цьому, – зазначає вчена, – філософською основою гармонізації педагогічного процесу є міра узгодженості свободи і відповідальності у дитини; соціологічної – взаємодоповненість процесів адаптації, соціалізації та гуманізації; психологічною основою виступає узгодженість механізмів інтеріоризації та екстеріоризації цінностей; педагогічною – взаємодоповненість концепцій гуманізації та соціалізації особистості.

Розглядаючи проблему гармонізації педагогічного процесу ціннісного самовизначення старших школярів, Н. Лебедева акцентує на тому, що гармонійний розвиток особистості досягається на основі сходження школярів до моральних цінностей як пріоритетів в системі цінностей розвитку. Для цього створюється гуманізуючий простір ціннісного самовизначення, усуваються протиріччя в компонентах і функціях процесу і між ними переважно «м'якими» – точечними, резонансними методами. Це сприяє підсиленню морального змісту цільового компонента, який узгоджується на основі взаємодоповнення з гуманними методами, формами і моральними засобами, що сприяють оптимізації та надають процесу самовизначення спрямованість на генералізацію системи цінностей, гармонізацію гуманістичної і соціоорієнтованої спрямованості школярів [19, с. 342].

Висновки і пропозиції. Отже, гармонія є інтегрованим поняттям, а гармонійність передбачає наявність фізичного і морального комфорту внаслідок наближення особистості до певного соціального ідеалу через самовдосконалення і максимальну самореалізацію власного потенціалу. Саме цей фактор ми враховуватимемо під час уточнення сутності поняття «гармонійні взаємини», визначенні структурних компонентів цього поняття, критеріїв і показників сформованості гармонійних взаємин батьків і підлітків в умовах неповної сім'ї.

Список літератури:

1. Словарь по социальной педагогике / Авт.-сост. А. В. Мардахаев. – М.: Издат. Центр «Академия», 2002. – 368 с.
2. Милтс А. А. Гармония и дисгармония личности. – М.: Издательство политической литературы, 1990. – 222 с.
3. Иванова Оксана Валерьевна. Социальная гармония и пути ее достижения: социально-философский анализ: Дис. ... канд. философ. наук. – Чита, 2011. – 162 с.
4. Кассирер Э. Опыт о человеке // Проблема человека в западной философии. – М., 1988. – С. 3-30.
5. Дьюи Дж. Общество и его проблемы. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 160 с.
6. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с. – С. 140.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Кант И. Критика способности суждения // Сочинения в шести томах. (Философ. наследие). – Т. 5. – М.: Мысль. – 1966. – С. 161-529.
9. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. – Т. 1. – М.: Мысль, 1968. – 312 с.
10. Иванова Оксана Валерьевна. Социальная гармония и пути ее достижения: социально-философский анализ: Дис. ... канд. философ. наук. – Чита, 2011. – 162 с.
11. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Солов'єнко : За заг. ред. акад. С. Д. Максименка – К.: Форум, 2000. – 543 с.
12. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
13. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
14. Божович Л. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности // Психология формирования и развития личности / Отв. Ред. Л. И. Анцыферова – М., 1981. – С. 257-284.
15. Божович Л. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности // Психология формирования и развития личности / Отв. Ред. Л. И. Анцыферова – М., 1981. – С. 257-284.
16. Духновский С. В. Гармония и дисгармония межличностных отношений субъектов образовательного процесса: автореф. дис. На соискание ученой степени доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / С. В. Духновский. – Екатеринбург, 2012. – 47 с.
17. Палтышев Н. Н. Педагогическая гармония. – Учебно-методическое пособие; К.: «Магистр S», 1996. – 104 с.
18. Палтышев Н. Н. Педагогическая гармония. – Учебно-методическое пособие; К.: «Магистр S», 1996. – 104 с.
19. Лебедева Н. Н. Гармонизация педагогического процесса ценностного самоопределения старших школьников : дис. ... д-ра пед.наук : 13.00.01. – Тюмень. – 2006. – 561 с.

Сидоренко Ю.И.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

**ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКИЙ, СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ
И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД
К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ГАРМОНИЯ»**

Аннотация

В статье исследованы теоретические вопросы понятия «гармония». Проанализированы работы ученых по этому вопросу в различных сферах науки и доказана интегрированность данного понятия.

Ключевые слова: гармония, дисгармония, подход, взаимоотношения, социум.

Sydorenko I.I.

Mykolaiv National V.O. Sukhomlinsky University

**PHILOSOPHICAL AND ETHICAL, SOCIAL AND LEGAL, PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL APPROACH TO THE DEFINITION OF «HARMONY»**

Summary

This article explores the theoretical approach to the concept of "harmony". The author analyzes the scholars on this issue in various fields of science and proves integration of this concept.

Keywords: harmony, disharmony, approach, relationships, society.